

Lázár Nóra Kata PhD-hallgató,
Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Nemzetközi Jogi és Európa-jogi Tanszék

A nukleáris robbantások kérdése a nukleáris fegyvermentes övezetekben

I. Bevezetés

A tanulmány célja megvizsgálni a nukleáris kísérleti robbantások betiltásával kapcsolatos kérdéseket a nukleáris fegyvermentes övezetekben az ezen övezeteket létrehozó egyezmények és a nemzetközi nukleáris non-proliferációs rendszer ezirányú törekvéseinek vizsgálatán keresztül.

A nukleáris fegyvermentes övezeteket létrehozó egyezményekben található tiltások milyen mértékben terjednek ki a nukleáris kísérleti robbantásokra? Különbséget tesznek-e ezen egyezmények a békés és nem békés nukleáris robbantások között? Az egyezmények nukleáris robbantásokra vonatkozó rendelkezései mennyiben mutatnak átfedést a nemzetközi nukleáris non-proliferációs rendszerben található egyezményekkel a kérdésben? A tanulmány célja választ kapni ezen kérdésekre, és tisztázni a nukleáris robbantások helyzetét a világ közel 100 államát magába foglaló nukleáris fegyvermentes övezetekben.

II. A nukleáris kísérleti robbantások fogalma és rövid története

A nukleáris tesztrobbantásoknak négy típusát különböztetjük meg egymástól: a föld alatti, a víz alatti, illetve a légkörben és a világűrben történő robbantásokat. Ezen tesztrobbantások hatásai három szinten érezhetőek: a helyi hatások a robbanás epicentrumától 50-500 km közötti távban, a regionális hatások az epicentrumtól 500-3000 km-re, míg a globális hatások a robbanástól számított 3000 km-en túl is fellelhetőek.¹ A radioaktivitás mértéke változó, számos tényezőtől is függ, többek között a fegyver méretétől, a robbanás helyétől és típusától, illetve akár az időjárási viszonyoktól is.² Azaz egy nukleáris kísérleti robbantásnak különböző, előre nem mindig meghatározható következményei lehetnek, amelyek nem csupán a robbanás epicentrumában, hanem akár 3000 km-es távolságban, országokkal arrébb is érezhetőek.

¹ Simon, Steven, Bouville, André, Land, Charles: *Fallout from Nuclear Weapons Tests and Cancer Risks*. p. 4. In *American Scientist*, 2006/94. pp. 1-9.

² *General overview of effects of nuclear testing*. (CTBTO Preparatory Commission) www.ctbto.org/nuclear-testing/the-effects-of-nuclear-testing/general-overview-of-the-effects-of-nuclear-testing/page-1-general-overview (2013. szeptember 20.)

Az első nukleáris tesztrobbantást az Amerikai Egyesült Államok vitte véghez, a Trinity kódnevű bombát Alamogordoban, Új Mexikóban tesztelték 1945 júliusában. A robbanás a földet és a rajta levő növényzetet is a magasba repítette egy radioaktív gombafelhő formájában.³ Másodikként a Szovjetunió tesztelt atombombát 1949-ben, majd Nagy-Britannia 1952. október 3-án robbantotta fel első nukleáris fegyverét a Monte Bello Szigeteken. A nukleáris tesztrobbantások száma 1958-ra jelentősen megnőtt: az Egyesült Államok 197, a Szovjetunió 103, az Egyesült Királyság pedig már 21 robbantáson volt túl.⁴

A negyedik atomhatalom Franciaország lett, kiemelkedő, 60-70 kilótonna súlyú nukleáris tesztbombájával 1960. február 13-án Reganne-ban, Algériában. A következő a sorban Kína volt 1964. október 16-án, és ezzel hivatalosan is létrejött a világ öt atomhatalma. Az 1990-es évekre több mint 2000 nukleáris tesztrobbantás került végrehajtásra, amelyből több mint 1000 az Egyesült Államoknak, több mint 700 a Szovjetunióknak, több mint 200 Franciaországnak, illetve 45-45 az Egyesült Királyságnak és Kínának tulajdonítható.⁵ A nem hivatalos atomhatalmak - azaz azon államok, amelyek 1967 után tettek szert nukleáris fegyverre - elhanyagolható számban vittek véghez kísérleti robbantásokat az atomhatalmakhoz képest.

Milyen hatásai vannak egy tesztrobbantásnak az emberekre nézve? A tesztrobbantások negatív egészségügyi hatásainak egyik első jeleként megemelkedett mennyiségű radioaktív izotópokat (többek között stroncium-90-et) találtak a tesztrobbantás közelében lakó amerikai gyermekek fogaiban, ekkor kezdték el részletesebben vizsgálni a problémát.⁶ A radioaktív lecsapódás hatásai közé sorolható a leukémia és a pajzsmirigyrák, illetve egyéb dagantos megbetegedések megemelkedett kockázata már azok között is, akik a másodlagos radioaktív hatásoknak vannak kitéve.⁷ A kísérleti robbantások egyik legsúlyosabb eredményéről a Marshall Szigetek (Bikini-atoll) esetében beszélhetünk: itt jelentősen megnőtt a marshalliak között a születési hibák, a rákos megbetegedések és a szellemi fogyatékosok aránya, illetve az öngyilkosságok száma.⁸ Hasonló hatások rajzolódtak ki a szovjet kísérleti robbantások egyik fő helyszínén is. 1959 és 1987 között Szemipalatinszk környékén megháromszorozódott a leukémia okozta elhalálozás. A szellemi fogyatékosokkal születő gyermekek száma a kísérleti robbantási helyszínhez közeli területeken 3-5-szöröse az ország többi részén levőnek, illetve ezen területeken a rosszindulatú daganatos megbetegedések aránya is 35%-kal nagyobb, mint az ország többi területén.⁹

További probléma, hogy a robbantások mérete nem minden esetben előre kiszámítható. Egy amerikai termonukleáris robbantás, amelyet Bravo-nak kereszteltek (és a mai napig az egyik legsúlyosabb következményekkel járó tesztrobbantásként emlegetnek), sokkal nagyobb méretű detonációval járt, mint amilyenre számítottak: megfertőzte a Bikini-atoll sziget több lakóját, illetve a közelben hajózó japán halászokat is, legalább egy ember halálát okozva.¹⁰ A 15 megatonnás hidrogénbomba hatása 750-szer akkora volt, mint a Hiroshimára ejtett Little Boy elnevezésű bombáé. A radioaktív lecsapódás a robbanás epicentrumától 200 km-re is

³ Johnson, Rebecca: *Unfinished Business: The Negotiation of the CTBT and the End of Nuclear Testing*. United Nations Publications, Genf, 2009, p. 1.

⁴ Johnson *i.m.* p. 11.

⁵ *The Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization. Who we are.* (CTBTO Preparatory Commission) <http://www.ctbto.org/specials/who-we-are/> (2013. szeptember 20.)

⁶ Johnson *i.m.* p. 12.

⁷ Simon, Bouville, Land *i.m.* p. 2.

⁸ Gusterson, Hugh: *The effect of US nuclear testing on the Marshalllese*. In: Bulletin of the Atomic Scientists, 2007. <http://www.thebulletin.org/effect-us-nuclear-testing-marshalllese> (2013. szeptember 20.)

⁹ *Nuclear Weapons: A Comprehensive Study*. Department for Disarmament Affairs, Report of the Secretary-General (A/45/373), New York, 1991, p. 65.

¹⁰ Johnson *i.m.* p. 11.

érezhető volt.¹¹ A Bikini-atollhoz közeli Rongelap-atollon a robbantás idején 10 év alatti gyermekek 65%-át pajzsmirigyrákkal kezelték később, amelyet az ivóvíz szennyezettsége okozott.¹²

A nukleáris fegyverrel rendelkező államok azonban nem csupán fegyverek tesztelése érdekében vittek véghez nukleáris robbantásokat, hanem békés célokkal is. Békés célú atomrobbantásokat lehet használni például tereprendezési célokkal, csatornák, gátak, tároló üregek létrehozására. A technikát az Egyesült Államok és a Szovjetunió is kipróbálta, azonban ezek a kezdeményezések nem jártak nagy sikerrel. Az Egyesült Államok a lakosság aggodalmai, illetve a lehetséges környezeti hatások miatt hagyott fel ezen tevékenységgel, míg a Szovjetunió programja nem hozott meggyőző eredményeket.¹³ Általánosan elfogadott nézettel vált, hogy a békés nukleáris robbantások végrehajtása nem praktikus, hiszen több hátránnyal jár, mint előnnyel. Attól tehát nem kell tartani, hogy az ilyen típusú robbantások elterjednek hasznuk és előnyeik miatt, ugyanis azok elenyészőek a környezetre való negatív hatásukhoz viszonyítva. A probléma inkább az, hogy egy békés nukleáris robbantás és egy nukleáris fegyver tesztelése lényegében megkülönböztethetetlenek egymástól, ugyanis a két célra használt nukleáris robbanószerkezet működési elve megegyezik. Tehát azon államok, amelyek békés nukleáris robbantást hajtanak végre, könnyedén lehet, hogy atomfegyverhez jutnak ezután, vagy ezen tevékenység segítségével.¹⁴ Ez a gondolat nem elrugaszkodott, ugyanis számos, nukleáris fegyverrel nem rendelkező állam kiveszi a részét a nukleáris energia békés felhasználásából, tehát rendelkezik atomreaktorokkal vagy különböző nukleáris létesítményekkel. Az atomreaktorok működése során pedig radioaktív hulladék keletkezik, amely tartalmaz olyan anyagokat, amelyeket nukleáris fegyver létrehozására lehet felhasználni.¹⁵

A mára 2000 fölé nőtt tesztrobbantások száma tehát nem csupán azért aggasztó, mert megnövelte a nukleáris fegyverrel rendelkező államok számát, illetve nukleáris arzenáljukat, hanem azért is, mert mind a környezetre, mind az emberekre hasonló hatásokkal voltak a tesztrobbantások, mint egy valós atomtámadás. A jövőben véghezvitt - békés vagy nem békés - nukleáris robbantások hasonló veszélyeket hordoznak, nevezetesen a nukleáris fegyverek megszerzésének, fejlesztésének, és a környezet további szennyezésének veszélyét.¹⁶ Ezen kilátások ösztönözték a nemzetközi közösséget arra, hogy lépéseket tegyen a nukleáris robbantások korlátozása érdekében.

III. A nukleáris fegyvermentes övezetek koncepciója és típusai

Mit értünk nukleáris fegyvermentes övezet alatt? Nemzetközileg elfogadott definíciót az ENSZ Közgyűlésének 3472. számú határozatában találhatunk, amely alapján azon területek ismerhetők el nukleáris fegyvermentes övezetként, amelyeket államok egy csoportja szabad, szuverén döntésével hoz létre egy nemzetközi egyezmény segítségével. Ezek területén nem található nukleáris fegyver, illetve egy nemzetközi ellenőrzőrendszer figyeli azt, hogy a részes

¹¹ Lippman, Matthew: *The South Pacific Nuclear Free Zone Treaty: Regional Autonomy Versus International Law and Politics*. p. 112. In: Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, 1988/10. pp. 109-132.

¹² Lippman *i.m.* p. 113.

¹³ *Nuclear Weapons: A Comprehensive Study i.m.* p. 61.

¹⁴ *Nuclear Weapons: A Comprehensive Study i.m.* p. 60.

¹⁵ Rieman, Arthur M.: *Creating a Nuclear Free Zone Treaty That is True to its Name: The Nuclear Free Zone Concept and a Model Treaty*. p. 246. In: Denver Journal of International Law and Polity, 1990/2. pp. 209-278.

¹⁶ Roscini, Marco: *Something Old, Something New: The 2006 Semipalatinsk Treaty on a Nuclear Weapon-Free Zone in Central Asia*. p. 602. In: Chinese Journal of International Law, 2008/7. pp. 593-624.

államaik betartják az egyezményben foglalt kötelezettségeiket.¹⁷ Habár a definíciót a határozat 1975-ben fogalmazta meg, a koncepció már az 1950-es években körvonalazódott. Az első ilyen irányú kezdeményezés a Szovjetuniótól származott, amely 1956-ban Közép-Európa nukleáris fegyvermentesítését javasolta az ENSZ Leszerelési Bizottságában. A javaslat célja az volt, hogy megszüntesse a nukleáris katonai formációk állomásoztatását, illetve az atom- és hidrogénbombák elhelyezését a térségben.¹⁸ A nukleáris fegyvermentes övezetek tehát bizonyos tekintetben a nukleáris biztonság eszközeinek tekinthetők.¹⁹ Ezután jelent meg az azóta első ilyenfajta kezdeményezésként elhíresült Rapacki-terv, amelyben a lengyel külügyminiszter, Adam Rapacki a két német állam, Lengyelország és Csehszlovákia denuklearizálását javasolta.²⁰ A Rapacki terv a jelenlegi nukleáris fegyvermentes övezetek fő kritériumait már tartalmazta: az atomfegyverek teljes hiányát írta elő a térségben, megfelelő és hatékony ellenőrzést, illetve azt, hogy az atomfegyverrel rendelkező államok garantálják, hogy tiszteletben tartják ezen övezeteket.²¹ Ez a két terv elbukott, és Közép-Európa denuklearizálása nem valósult meg, a koncepció azonban megmaradt a nemzetközi közösségben, és jelenleg közel 100 állam részese valamilyen nukleáris fegyvermentes övezetnek.

Ilyen övezetek esetén alapvetően a regionális alapon szerveződő nukleáris fegyvermentes övezetéről beszélhetünk, illetve azon államokról, amelyek kijelentették nukleáris fegyvermentes státuszukat. Továbbá létezik több terület, amely nem tartozik egy állam fennhatósága alá, azonban a nemzetközi közösség gondoskodott nukleáris fegyvermentesítéséről. Ezen területek (mint például a világűr vagy a tenger- és óceánfenék) nem képezik a tanulmány által véghezvitt vizsgálat részét.

III.1. A regionális nukleáris fegyvermentes övezetek

A tanulmány elsőként az államok azon csoportjait vizsgálja, amelyek az ENSZ által létrehozott definíció alapján véghezvitték területük nukleáris fegyvermentesítését saját szuverén döntésükkel, nemzetközi egyezmény segítségével. Ezután azon államok kerülnek górcső alá, amelyek önállóan érték el a nukleáris fegyverektől mentes státuszt. Habár ezen kategóriák megvalósulásukban különböznek egymástól, céljuk megegyezik: a nukleáris fegyverek felszámolását kívánják elérni területükön.

Jelenleg öt, államokból álló nukleáris fegyvermentes övezetet található a világon, amelyek regionális csoportot alkotnak, és nemzetközi egyezmény segítségével kerültek létrehozásra különböző időpontokban. Ezek a következők: a latin-amerikai és karib-térségi, a dél-csendes-óceáni, a délkelet-ázsiai, az afrikai és a közép-ázsiai nukleáris fegyvermentes övezet. Az ENSZ Közgyűlés által létrehozott definíció alapján ezen területeken meg kell valósítani a nukleáris fegyverek teljes hiányát, illetve ennek megvalósulását egy nemzetközi ellenőrzőrendszer segítségével kell biztosítani. Ezek a követelmények hogyan valósulnak meg a nukleáris fegyvermentes övezeteket létrehozó egyezményekben? Mit takar a nukleáris fegyverek teljes hiányának követelménye, kiterjed ez a nukleáris robbantásokra is?

¹⁷ Pelzer, Norbert: *Nuclear-Free Zones*. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*. North Holland Publishing Company, Amszterdam, 1981, p. 38.

¹⁸ Pelzer *i.m.* p. 38.

¹⁹ Stoiber, Carlton: *Nuclear Security: Legal Aspects of Physical Protection, Combating Illicit Trafficking and Nuclear Terrorism*. In: *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook*. OECD, 2010. p. 221.

²⁰ Klein, Jean: *European and French Points of View on Mutual and Balanced Force Reductions in Europe: Historic and Current Perspectives*. p. 55. In: *Stanford Journal of International Studies*, 1979/14. pp. 53-70.

²¹ Hamel-Green, Michael: *Peeling the orange: regional paths to a nuclear-weapon-free world*. In: *Disarmament Forum: Nuclear-weapon-free zones*, United Nations Institute for Disarmament and Research, Genf, 2011. p. 4.

A nukleáris fegyvermentes övezeteket létrehozó egyezmények alapja két, egymást kiegészítő tiltás, amely az összes ilyen egyezményben megtalálható valamilyen formában. A tiltás egyik oldala, hogy az övezetekben részes államoknak tilos nukleáris fegyverrel rendelkezni, tilos azt létrehozni vagy bármilyen módon megszerezni, birtokolni. Ezt kiegészítendő a részes államok nem segédkezhetnek más államoknak ezen tevékenységek véghezvitelében. Habár ez a két követelmény az összes egyezményben megtalálható, bizonyos szinten eltéréseket mutatnak: kiegészülhetnek adott egyezményekben a nukleáris fegyverek fejlesztésének, telepítésének, irányításának, szállításának és használatának a tilalmával, illetve jellemzően megtalálható még az atomfegyverek tárolásának, készletezésének vagy állomásoztatásának tilalma az övezetek területén, mint az egyezmények által támasztott követelmény.

Ezek mellett további tiltásokat is találhatunk, amelyek még szórványosabban jelennek meg az egyezményekben. Ide tartozik például a nukleáris kutatás végrehajtásának tilalma, amelyet a latin-amerikai és karib-térségi, a dél-csendes-óceáni és a délkelet-ázsiai övezeteket létrehozó egyezmények nem említenek, tehát nem adnak egyértelmű iránymutatást azzal kapcsolatban, hogy tilos vagy megengedett a zónák területén nukleáris kutatást végrehajtani. Ezzel szemben az afrikai és a közép-ázsiai övezetet létrehozó egyezmények tiltják ezt a tevékenységet.²² Az kérdéses, hogy a nukleáris kutatás önmagában valós veszélyt rejt-e a nukleáris non-proliferációra nézve, azonban tény, hogy az utóbb említett két nukleáris fegyvermentes övezet a tilalmak széles körét nevezi meg, és ebbe beletartozik ezen tevékenység is. Egy másik változóan megjelenő tilalom a radioaktív hulladék elhelyezésének tilalma. Habár az öt zónából négy tiltja ezt a tevékenységet, egyetlen kivétellel találkozhatunk: a latin-amerikai és karib-tengeri zónával, amely nem tesz említést a kérdéstről. Ezen példák is mutatják, hogy a nukleáris fegyvermentes övezetek eltérő módon valósítják meg a nukleáris fegyverek teljes hiányának követelményét.

III.1.1. A nukleáris kísérleti robbantások betiltásának megjelenése a regionális övezetekben

Látható, hogy a nukleáris fegyverek teljes hiányának megvalósítását eltérő módon értelmezték a nukleáris fegyvermentes övezeteket létrehozó államok. Azonban továbbra is kérdéses, hogy a nukleáris fegyvermentes övezetekben található tiltások kiterjednek-e a nukleáris kísérleti robbantásokra? Ennek vizsgálatához érdemes az összes, nukleáris fegyvermentes övezetet létrehozó egyezmény vonatkozó rendelkezésének vizsgálata és összehasonlítása.

A legelső nukleáris fegyvermentes övezetet, a latin-amerikai és karib-térségi övezetet létrehozó 1967-es Tlatelolcoi Egyezmény 18. cikkében részletesen foglalkozik a nukleáris tesztrobbantások kérdésével. A cikk alapján a legszembetűnőbb tény az, hogy ezen övezetben megengedett a békés célú nukleáris robbantások végrehajtása. Azaz a részes államok véghezvihatnak nukleáris robbantásokat akár olyan eszközökkel is, amelyek lényegében megkülönböztethetetlenek az atomfegyverektől, illetve ezen célból együttműködhetnek harmadik államokkal is. Az egyezmény által támasztott egyetlen kikötés, hogy ezen tevékenység során a részes államok nem sérthetik meg az egyezmény azon cikkét, amely a korábban már említett, alapvető, egymást kiegészítő tilalmakat tartalmazza.

Amely részes állam valóban békés atomrobbantást kíván végrehajtani, értesítenie kell a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséget, illetve a Nukleáris Fegyverek Tilalmáért Felelős Ügynökséget (Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America), amelyet a Tlatelolcoi Egyezmény alapján hoztak létre a részes államok, hogy ellenőrizze az egyezmény

²² *African Nuclear Weapon-Free Zone Treaty* (Pelindaba, 1996) 35 I.L.M. 698. 3. cikk (a), *Central Asian Nuclear Weapon-Free Zone Treaty* (Semipalatinsk, 2006) 3. cikk (a).

betartását. Az értesítésnek tartalmaznia kell a robbantás tervezett idejét, helyét, célját, illetve az ahhoz használandó nukleáris eszköz tulajdonságait, és az arra vonatkozó információt, hogy ezen eszközhöz hogyan jutott hozzá a részes állam. Emellett értesíteni kell a két ügynökséget az eszköz várható hatásáról és a várható radioaktív kicsapódásról, illetve azon lépésekről, amelyeket az érintett állam tenni kíván a más részes államok területén található népesség, illetve természeti környezet védelmében.²³ Az ügynökségek részt vehetnek a robbantás lebonyolításában megfigyelőként, és ellenőrizhetik, hogy ténylegesen az előre meghatározott adatok alapján bonyolítja-e le a részes állam a robbantást. Elmondható tehát, hogy habár az övezetben megengedett a nukleáris robbanószerkezetek használata békés célokkal, ezen tevékenység szigorú előírásoknak és ellenőrzésnek van kitéve.

A latin-amerikai és karib-térségi nukleáris fegyvermentes övezet kevéssé megengedő a dél-csendes-óceáni, az afrikai és a közép-ázsiai övezet álláspontja a nukleáris robbantásokkal szemben. Többek között ezen három övezetben tesztelték az atomfegyverrel rendelkező államok nukleáris fegyvereiket, tehát ezen államok részesültek leginkább a tesztrobbantások negatív hatásaiból.

A dél-csendes-óceáni nukleáris fegyvermentes övezet létrehozó Rarotongai Egyezmény 6. cikke tartalmazza az érintett területre vonatkozó tiltásokat. A Rarotongai Egyezmény alapján a dél-csendes-óceáni övezet részes államai vállalják, hogy megakadályozzák a területükön bármilyen nukleáris robbanószerkezet tesztelését, illetve hogy nem vesznek részt és nem segítenek vagy bátorítanak más államokat ilyen eszközök tesztelésére. Tehát annak ellenére, hogy a békés nukleáris robbantásokról nem tesz említést az egyezmény, azokat belefoglaltnak tekinthetjük, hiszen bármilyen nukleáris robbanószerkezetre vonatkozik a tilalom. Nem véletlen, hogy a Rarotongai Egyezmény szigorúbban áll a kérdéshez, mint a Tlatelolcoi: a dél-csendes-óceáni nukleáris fegyvermentes övezet létrehozásának egyik fő okaként említhetjük a nukleáris fegyverrel rendelkező államok kísérleti robbantásait a térségben. Itt ugyanis több nagyhatalom, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság is tesztelte fegyvereit. A térségben az Egyesült Államok 1946 és 1958 között 66 kísérleti atomrobbantást vitt véghez a Bikini- és Enewetak-atollokon, amelyek következményeképp 6 sziget megsemmisült a Marshall szigetek közül, és továbbiak váltak lakhatatlanná a sugárzásnak köszönhetően.²⁴ Összességében több, mint 250 nukleáris kísérleti robbantást hajtottak végre a nukleáris fegyverrel rendelkező államok a második világháború óta a Csendes-óceán térségében.²⁵

Franciaország Francia Polinéziát használta tesztrobbantásainak helyszínéül, és az ezen területen véghez vitt tesztrobbantások komoly nemzetközi konfliktushoz vezettek. Az állam 1966-tól 1996-ig 193 nukleáris tesztrobbantást vitt véghez a Dél-Csendes-óceán területén.²⁶ A kísérletek radioaktív lecsapódást idéztek elő Ausztrália területén, ezért az ország a Nemzetközi Bírósághoz fordult annak megállapítása érdekében, hogy a francia légköri kísérletek nem összeegyeztethetőek a nemzetközi jog szabályaival.²⁷ A Bíróság nem állapította ezt meg, lényegében kikerülve a kérdést.²⁸ Továbbá, mivel francia államférfiak nyilatkozatban kötelezettséget vállaltak arra vonatkozóan, hogy a kísérleteket hamarosan

²³ *Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean* (Treaty of Tlatelolco) (Mexikóváros, 1967) 634 U.N.T.S. 326. 18. cikk 2. pont.

²⁴ Lippman *i.m.* p. 110.

²⁵ Lippman *i.m.* p. 111.

²⁶ *France's Nuclear Testing Programme* (CTBTO Preparatory Commission) <http://www.ctbto.org/nuclear-testing/the-effects-of-nuclear-testing/frances-nuclear-testing-programme/> (2013. szeptember 17.)

²⁷ Nagy Boldizsár - Jeney Petra (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. p. 72.

²⁸ Nagy, Jeney *i.m.* p. 75.

befejezi az állam, a Bíróság úgy ítélte meg, hogy a vita tárgya elenyészett, ezért nem tud miről dönteni.²⁹

Az afrikai kontinensen, pontosabban Algériában, Franciaország hajtott végre nukleáris tesztrobbantásokat az 1960-as években. Habár ezen tesztek száma a további kísérleti helyszínekhez viszonyítva alacsony, ugyanis 17 kísérleti robbantás került végrehajtásra az országban, a hatásuk nem elhanyagolható.³⁰ Az egyik tesztrobbantás nem várt következményekkel járt: az 1962. május 1-jén végrehajtott Béryl teszt a Taourirt Tan Afella hegységénél nem a terveknek megfelelően ment végbe. A robbantás melléktermékeit nem sikerült teljes mértékben visszatartani, ezért 5-10% körüli radioaktív anyag jutott ki a teszt területéről láva és gáz halmazállapotú anyagok formájában, sugárzásnak kitéve a kísérletben részt vevő katonákat és állami tisztviselőket.³¹ Afrika területe tehát nem volt kihasználva olyan mértékben, mint a dél-csendes-óceán térsége, ennek ellenére az azt létrehozó egyezmény ellenzi a nukleáris kísérleti robbantásokat. Az afrikai övezetet létrehozó Pelindabai Egyezmény 5. cikke tartalmaz nukleáris robbantásokra vonatkozó rendelkezéseket. A Rarotongai Egyezményben a részes államok azt vállalták, hogy megakadályozzák a nukleáris robbanószerkezetek tesztelését területükön, illetve hogy nem vesznek részt, nem segítenek vagy bátorítanak más államokat hasonló tevékenység során. A Pelindabai Egyezmény ennél tovább megy, ugyanis részes államai vállalják, hogy nem tesztelnek nukleáris robbanószerkezeteket, megtiltják, hogy bárki ilyen szerkezetet teszteljen területükön, illetve nem segítenek más államoknak vagy bátorítják őket ilyen tevékenységre, bárhol, akár a területükön kívül is.³² Habár a két egyezmény lényegében ugyanazokat a tiltásokat tartalmazza, a Pelindabai Egyezmény erősebb megfogalmazást használ, ugyanis nem a tesztrobbantások megakadályozását, hanem egyenesen tilalmát vállalja nukleáris fegyvermentes övezete területén. Ez az egyezmény sem tesz említést a békés célú nukleáris robbantásokról, azonban ezek tilalmát itt is az egyezménybe foglaltak tekinthetjük, ugyanis a megfogalmazás tartalmazza, hogy bármilyen nukleáris robbanószerkezet tesztelését elkerülik az államok, tehát nem csupán nukleáris fegyverekről van szó. Pontosabb iránymutatást találhatunk az egyezmény 1. cikkében, amely tisztázza a nukleáris robbanószerkezetek fogalmát. Ezen cikk alapján a nukleáris robbanószerkezet fogalom olyan nukleáris fegyvert vagy más robbanószerkezetet jelent, amely képes atomenergiát felszabadítani, teljesen függetlenül attól, hogy azt milyen célokra használják.³³ Ez tehát tisztázza, hogy az afrikai nukleáris fegyvermentes övezetben tilos bármilyen nukleáris robbantást végrehajtani, legyen szó nukleáris fegyverek teszteléséről vagy békés célú nukleáris robbantásokról.

A közép-ázsiai nukleáris fegyvermentes övezetet létrehozó szemipalatinszki egyezmény 5. cikke tartalmazza a szóban forgó kérdésre vonatkozó tiltásokat. Ez alapján a részes államok vállalják, hogy nem viszik véghez nukleáris fegyverek tesztelését, vagy bármilyen más nukleáris robbantást, illetve, kombinálva az előző két említett övezet megfogalmazását, megtiltanak és megakadályoznak bármilyen nukleáris robbantást a joghatóságuk alá tartozó területeken. Emellett a részes államok itt is tartózkodnak attól, hogy részt vegyenek vagy ösztönözzenek bármilyen nukleáris robbantást, továbbá, hogy előidézzenek ilyet valamilyen módon. Kiemelendő, hogy a szemipalatinszki egyezmény megemlíti az Átfogó Atomcsend Egyezményt, és kimondja, hogy a részes államok ezen egyezménnyel összhangban vállalják az 5. cikkben álló kötelezettségeket. Habár az Átfogó Atomcsend Egyezmény még nem lépett hatályba, fontos, hogy a részes államok támogatják azt, illetve célul tűztek ki az egyezmény betartását annak hatályba lépése előtt is. Elmondhatjuk tehát, hogy a szemipalatinszki

²⁹ Nagy, Jeney *i.m.* p. 74.

³⁰ *France's Nuclear Testing Programme i.m.*

³¹ *France's Nuclear Testing Programme i.m.*

³² African Nuclear Weapon-Free Zone Treaty (Pelindaba, 1996) 35 I.L.M. 698.5. cikk.

³³ African Nuclear Weapon-Free Zone Treaty *i.m.* 1.(c) cikk.

egyezmény viszonyul a legszigorúbban a nukleáris robbantások kérdésköréhez, és a tiltások legkiterjedtebb körét fogalmazza meg. Ez nem véletlen, ugyanis a szemipalatinszki kísérleti helyszín kimagaslóan sok tesztrobbantás helyszínül szolgált. 1949 és 1989 között 456 felszíni és légköri nukleáris tesztrobbantást vitt véghez a Szovjetunió ezen az atomkísérleti telepen. Ezen tesztrobbantások közül öt volt sikertelen, amelyek plutóniummal és radioaktív lecsapódással szennyezték a természetet és a környező falvakat.³⁴ Habár hivatalosan nem volt lakott terület a kísérleti telep környékén, és csupán a teszteket véghezvivő alkalmazottak tartózkodtak a robbantások közelében, valójában többszázezer ember élt a kísérleti helyszín 80 km-es körzetében.³⁵ A teszteknek nem csupán környezeti és egészségügyi, hanem társadalmi és gazdasági hatásai is voltak a közeli lakott településekre. Az itt élő emberek a nukleáris tesztelések áldozatainak érezték magukat, úgy vélték, hogy nem rendelkeztek megfelelő információval a kísérleti telepen folyó munka hatásairól, és ezáltal becsapta őket a kormányzat. A tesztelések miatt a környék gazdasági jelentősége is csökkent, ugyanis a kísérletek vélt és valós hatásai elriasztották a befektetőket, a mezőgazdasági területek és a víz pedig radioaktív szennyezésnek lett kitéve.³⁶

A dél-csendes-óceáni, afrikai és közép-ázsiai nukleáris fegyvermentes övezetek területén tehát tilosak a nukleáris kísérleti robbantások és a békés célú nukleáris robbantások is. Ezzel egy lépéssel szigorúbbá váltak ezen övezetek, mint a latin-amerikai és karib-térségi övezet, amelyen a békés célú nukleáris robbantások megengedettek, annak ellenére, hogy egy békés céllal használt nukleáris robbanószerkezet és egy nukleáris fegyverhez használt szerkezet lényegében megkülönböztethetetlenek egymástól. A vizsgálatból eddig egyetlen övezet maradt ki, mégpedig a délkelet-ázsiai nukleáris fegyvermentes övezet, amelyet a Bangkoki Egyezmény hozott létre. Az egyezmény azért maradt az elemzés végére, mert kakukktójást képez a többi között, ugyanis nem szentel külön cikket a nukleáris kísérleti robbantások kérdésének. Az általános tiltások között megtalálhatjuk a nukleáris fegyverek használatának és tesztelésének tilalmát, ez azonban nincs megfelelően részletezve. Emellett az egyezmény alapján tilos más államnak engedélyezni nukleáris fegyverek használatát vagy tesztelését az övezet területén. Az egyezmény nem tartalmaz definíciót a nukleáris fegyverekről, ezáltal az sem derül ki, hogy az említett tilalmak pusztán az atomfegyverekre vonatkoznak, vagy bármilyen nukleáris robbanószerkezetre, azaz a békés célú nukleáris robbantások kérdését nem zárja ki egyértelműen az egyezmény. Ezen övezet területein nem teszteltek a nagyhatalmak nukleáris fegyvereket.

III.2. A denuklearizált államok és a kísérleti robbantások tilalma

Nukleáris fegyverektől mentes területek esetén nem csak régiókról, hanem államokról is beszélhetünk, amelyek kijelentették nukleáris fegyvermentességüket. Jelenleg kettő olyan államról tudunk, amely nem tartozik nukleáris fegyvermentes övezethez, mégis kijelentette nukleáris fegyvermentességét: ez Ausztria és Mongólia. Egy államnak tehát nem kell nukleáris fegyvermentes övezethez tartoznia, hogy nukleáris fegyvermentes régiót képezzen egymagában.³⁷

Ausztria 1991. július 1-jén fogadta el az Alkotmányos Törvényt egy Atommentes Ausztriáért. A törvény hasonló elveket fektet le, mint a nukleáris fegyvermentes övezeteket

³⁴The Soviet Union's Nuclear Testing Programme. (CTBTO Preparatory Commission) <http://www.ctbto.org/nuclear-testing/the-effects-of-nuclear-testing/the-soviet-unionsnuclear-testing-programme/> (2013. szeptember 17.)

³⁵The Soviet Union's Nuclear Testing Programme. i.m.

³⁶The Soviet Union's Nuclear Testing Programme. i.m.

³⁷ Mukai, Wakana: *The Importance of Nuclear Weapon Free Zones*, p. 80. In: ISYP Journal on Science and World Affairs, 2005/1. pp. 79-86.

létrehozó egyezmények: megtiltja az államban a nukleáris fegyverek tárolását, szállítását, használatát és létrehozását, illetve a nukleáris energia békés felhasználását is.³⁸ Ausztria nukleáris fegyvermentessége nem meglepő, hiszen az állam ad helyet a Nemzetközi Atomenergia Ügynökségnek és az Átfogó Atomcsend Egyezmény Szervezete Előkészítő Bizottságának is. A törvényben megtalálható a nukleáris fegyverek tesztelésének tilalma, azonban a békés nukleáris robbantásokról nem tesz említést. Kijelenti azonban, hogy a hasadóanyagok szállítása tilos Ausztria területén (amennyiben ez a tilalom nem ütközik a nemzetközi közjog szabályaiba), azonban ez a tilalom nem vonatkozik arra az esetre, amely során kizárólagosan békés céllal szállítják a hasadóanyagokat. Viszont ezen rendelkezéshez is tartozik egy kitétel: azon békés célú felhasználás esetén továbbra is él a hasadóanyagok szállításának tilalma, amely során maghasadás következtében szabadul fel energia. Ezen kategóriába sorolható a békés nukleáris robbantás is, ugyanis eközben is maghasadás (fisszió) során szabadul fel a hasznosítandó energia, és mint korábban említésre került, ezen használat nem minden esetben megkülönböztethető a nukleáris fegyvereket tesztelő kísérleti robbantásoktól. Továbbá meg kell említeni, hogy az osztrák törvény nem engedélyezi a nukleáris energia békés felhasználását sem az állam területén olyan esetekben, amelyekben atommaghasadás útján hoznak létre energiát, illetve a már létező hasonló létesítményeket, ahol ezt tennék, tilos használni.³⁹ Ausztria tehát kifejezetten szigorúan áll a nukleáris energia és a nukleáris fegyverek kérdéséhez, és teljes mértékben elhatárolódik bármilyen cselekedettől, amely maghasadással, azaz fisszióval jár. A törvény azonban nem annyira részletes, mint egy nukleáris fegyvermentes övezet létrehozó egyezmény rendelkezései.

A másik nukleáris fegyvermentes állam Mongólia, amely 2000. február 3-án fogadta el a Törvényt Mongólia nukleáris fegyvermentes státuszáról. A legalapvetőbb különbség Ausztria és Mongólia helyzete között az, hogy Mongólia nukleáris fegyvermentességét az ENSZ Közgyűlése is elismerte, ugyanis az állam kezdeményezte ezt 1998-ban egy határozat tervezettel, amelynek segítségével egy nemzetközileg elismert nukleáris fegyvermentes állam státuszát kívánta elérni.⁴⁰ A nemzetközi elismerés elsősorban a nukleáris fegyverrel rendelkező államok részéről fontos.

A 2000-ben elfogadott törvény alapján Mongólia területén bármely természetes vagy jogi személy, illetve állam számára tilos nukleáris fegyvereket fejleszteni, előállítani, más módon megszerezni, birtokolni, szállítani, tesztelni, továbbá nukleáris és radioaktív anyagoktól és hulladéktól megszabadulni vagy azokat lerakni.⁴¹ Eltérést mutat Ausztria státuszától, hogy Mongólia engedélyezi a területén a nukleáris energia békés felhasználását, viszont állami engedélyhez köti azt.⁴² A törvény betartását Mongólia Nemzeti Biztonsági Tanácsának a feladata véghezvinni. Láthatjuk tehát, hogy a nukleáris fegyverek tesztelése tilos a mongol törvény alapján, azonban itt sem kerülnek említésre a békés nukleáris robbantások. A törvény azonban kimondja, hogy használni vagy tesztelni tilos nukleáris fegyvert, és a nukleáris fegyver definícióját is tartalmazza. Ez alapján bármely robbanószerkezet nukleáris fegyvernek számít, amely képes atomenergiát felszabadítani irányíthatatlan módon, és amely ellenséges célokra használható.⁴³ Mivel már korábban

³⁸ *Federal Constitutional Act concerning a Nuclear-Free Austria.* (The Lawyers Committee on Nuclear Policy) [http://lcnp.org/disarmament/nwfz/AustriaAct\(eng\).htm](http://lcnp.org/disarmament/nwfz/AustriaAct(eng).htm) (2013. szeptember 20.)

³⁹ *Federal Constitutional Act concerning a Nuclear-Free Austria.* i.m.

⁴⁰ Epstein, William: *The Making of the Treaty of Tlatelolco*, p. 174. In: *Journal of the History of International Law* 2001/3. pp. 153-179.

⁴¹ *Law of Mongolia on its Nuclear Free Status*, in: General Assembly Resolution A/55/56, New York, 2000. 4.1. cikk.

⁴² *Law of Mongolia on its Nuclear Free Status* i.m. 5.1 cikk.

⁴³ *Law of Mongolia on its Nuclear Free Status* i.m. 3.1.1. cikk.

kiderült, hogy a békés robbantások hasonló módon következnek be, mint a kísérleti robbantások, feltételezhetjük, hogy Mongólia területén ezek sem engedélyezettek.

Összességében megállapítható, hogy a nukleáris fegyvermentes státuszt megcélzott államok nem határozták meg pontosan a békés nukleáris robbantásokhoz való viszonyukat, azonban arra a következtetésre lehet jutni, hogy azok nem megengedettek területükön.

IV. A nukleáris kísérleti robbantások betiltására irányuló nemzetközi törekvések

A nemzetközi közösség globálisan is tett már lépéseket a nukleáris kísérleti robbantások betiltására irányulóan. Ezen kezdeményezések átfedéseket mutathatnak a nukleáris fegyvermentes övezetek alapító egyezményeivel, illetve kiegészíthetik azokat adott esetben.

A nukleáris non-proliferációs kezdeményezések és mozgalmak már az 1940-es évek végén megjelentek, azonban ezek sikeressége ekkor még a nagyhatalmak között induló fegyverkezési versenybe ütközött. 1954-ben Dzsavaharlal Nehru, India miniszterelnöke tett javaslatot közvetve egy atomcsend egyezmény létrehozására: javasolta, hogy minden nukleáris kísérletet tiltsanak be a világon.⁴⁴ 1960-ban ismét megjelent egy kezdeményezés egy részleges, tesztrobbantásokat korlátozó egyezményre, az Eisenhower-kormányzat oldaláról. Az erről folyó tárgyalások azonban elakadtak, majd az „atomklub” három főszereplőre bővült: az Egyesült Államok és a Szovjetunió után Franciaország is felrobbantotta első atombombáját. Az 1961-1962 közötti időszak tesztrobbantásoktól hemzsegett: 1961 szeptembere és 1962 decembere között a Szovjetunió körülbelül 93 léggöri és 2 föld alatti, míg az Egyesült Államok 39 léggöri és 67 föld alatti tesztrobbantást vitt véghez.⁴⁵

A non-proliferációs mozgalmat azonban felgyorsította az 1962-es kubai rakétaválság, és az ezen esemény által okozott riadalom eredményének tekinthető a Részleges Atomcsend Egyezmény megszületése is.⁴⁶ A Részleges Atomcsend Egyezményt (Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water, közismertebb nevén: Partial Nuclear-Test-Ban Treaty, a továbbiakban: PTBT) 1963. augusztus 5-én írta alá Moszkvában a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság képviselője.

Mint korábban említésre került, a nukleáris tesztrobbantásoknak négy típusa létezik: a léggöri, a világűrben, a föld alatt, és a víz alatt véghez vitt robbantások. Az egyezmény célja az volt, hogy megszüntesse a nukleáris tesztrobbantásokat a levegőben, a világűrben és a víz alatt, továbbra is teret engedve a föld alatti robbantásoknak. Ezt a célt a PTBT I. cikke tartalmazza: kimondja, hogy az egyezmény részes államai nem vihetnek véghez nukleáris tesztrobbantásokat vagy bármilyen nukleáris robbantást, be is tiltják azokat területükön, illetve vállalják, hogy meg is előzik ezeket. Ezen rendelkezésekre azonban vonatkozik egy korlátozás: a kötelezettségek a levegőben, a világűrben és a víz alatt történő robbantásokra vonatkoznak csupán. A részes államok ezen tevékenységeket nem végezhetik az ellenőrzésük, illetve joghatóságuk alá tartozó területeken, illetve semmilyen területen, amelyen a robbanás következtében radioaktív hulladék csapódna a robbantásért felelős állam területén kívülre. A szerződés nemcsak a katonai (azaz fegyverek útján történő) nukleáris robbantásokat, hanem a

⁴⁴ Richter Csaba: *A Távolság Kelet „puskaporos hordója”*. Az észak-koreai rendszer sajátosságai. p. 27. In: Publikon. http://www.publikon.hu/application/essay/198_1.pdf (2013. szeptember 18.).

⁴⁵ Johnson *i.m.* p. 14.

⁴⁶ Kovács József: *A Harmel-jelentés, mint a stratégiai tervezés Bartlett-féle modelljének eleme*. (Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények) <http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/20014/alt/kovacsj.html> (2013. szeptember 18.)

„más nukleáris robbantásokat” is betiltja, azaz a békés nukleáris robbantásoknak is határt szab.⁴⁷

A PTBT aláírásakor, azaz 1963-ban már négy állam rendelkezett nukleáris fegyverrel, és vitt véghez nukleáris tesztrobbantást: az Egyesült Államok, a Szovjetunió, az Egyesült Királyság, és Franciaország. Az „atomklubhoz” 1964-ben csatlakozott Kína is. A PTBT az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, és a Szovjetunió ratifikálása után léphetett csak hatályba, amely 1963. október 10-én meg is történt. Az öt atomhatalomból mára már csak egy állam, Franciaország nem írta alá az egyezményt, ugyanis az egyezmény megszületése után is folytatott légtér tesztrobbantásokat.

A PTBT preambuluma kilátásba helyezte egy átfogó atomcsend egyezmény létrehozását, amelynek érdekében a nemzetközi közösség tárgyalásaira volt szükség. Ez a cél részben megvalósult az 1996-os Átfogó Atomcsend Egyezmény (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, a továbbiakban: CTBT) létrehozásával, amely a nukleáris robbantások végrehajtása terén korlátlan tilalmat rendel el, a korábbi tilalmat a földfelszín alatti robbantásokra is kiterjesztve. Az egyezményt aláíró államok kötelezettséget vállalnak arra, hogy megtiltják, megakadályozzák, és nem visznek véghez nukleáris robbantásokat és tesztrobbantásokat az ellenőrzésük, illetve joghatóságuk alá tartozó területeken, illetve tartózkodnak az ilyen robbantások okozásától, ösztönzésétől, vagy az ezekben való részvételtől. A korlátozás célja a további technikai fejlesztések meggátolása volt, ezzel megakadályozva újabb nukleáris fegyvert birtokló államok létrejöttét, illetve a nukleáris fegyverek továbbfejlesztését. Az egyezmény azért csupán részben valósította meg a Részleges Atomcsend Egyezmény preambulumban található reményt, mert még nem lépett hatályba. A CTBT ugyanis 180 nappal azután fog hatályba lépni, hogy az ahhoz csatolt 2. számú mellékletben felsorolt 44 állam (köztük Magyarország is) ratifikálták azt.⁴⁸ Ez a 44 állam azon államokat takarja, amelyek az egyezmény elfogadásának időpontjában a Leszerelési Értekezlet tagjai voltak, illetve amelyek rendelkeztek atomreaktorokkal vagy kutatóreaktorokkal 1996-ban, az egyezmény tárgyalásakor.⁴⁹ A hatályba lépéshez jelenleg további 8 állam ratifikálására van szükség: az Amerikai Egyesült Államok, Észak-Korea, Egyiptom, India, Irán, Izrael, Kína és Pakisztán részéről.⁵⁰

Az egyezményt a jövőben az Átfogó Atomcsend Egyezmény Szervezete (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization, a továbbiakban: CTBTO) fogja össze és ellenőrzi, amelynek az egyezmény minden részes állama a tagja és a központja Bécsben található. Jelenleg a CTBT még nem lépett hatályba, ezért nem beszélhetünk az Átfogó Atomcsend Egyezmény Szervezetéről, hanem ennek Előkészítő Bizottságáról (Preparatory Commission), amely 1996 óta működik, jelenleg több mint 260 alkalmazottal a világ több mint 70 országából. Miután az egyezmény hatályba lép, az abban lefektetett szervezetrendszer megkezdheti működését. Ez a rendszer több szervből fog állni. A Részes Államok Konferenciáján évente ülésezik majd minden részes állam egy-egy képviselője, és a feladata

⁴⁷ Lamm Vanda: *A nukleáris energia hasznosításának nemzetközi jogi kérdései*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983, p. 310.

⁴⁸ A CTBT-hez csatolt 2. számú melléklet alapján a hatálybalépéshez a következő államok ratifikációjára van szükség: Algéria, Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Ausztrália, Ausztria, Banglades, Belgium, Brazília, Bulgária, Chile, Dél-Afrika, Dél-Korea, Egyesült Királyság, Egyiptom, Észak-Korea, Finnország, Franciaország, Hollandia, India, Indonézia, Irán, Izrael, Japán, Kanada, Kína, Kolumbia, Lengyelország, Magyarország, Mexikó, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Pakisztán, Peru, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szlovákia, Törökország, Ukrajna, Vietnam, Zaire.

⁴⁹ Sulyok Gábor: *Az Átfogó Atomcsend Szerződés*, p. 205. In: *Állam- és Jogtudomány*, 1998. 39. évf. 1-2. szám, pp. 185-210.

⁵⁰ *Status of Signature and Ratification*. (CTBTO Preparatory Commission) http://www.ctbto.org/the-treaty/status-of-signature-and-ratification/?states=4®ion=63&submit.x=25&submit.y=8&no_cache=1. (2013. szeptember 20.)

dönteni bármilyen kérdésben, amely az egyezmény hatálya alá tartozik. Célja az egyezmény végrehajtásának és betartásának ellenőrzése.⁵¹ A Végrehajtó Tanács 51, földrajzilag arányosan megválasztott tagjával a Technikai Titkárságot felügyeli, illetve a nemzeti hatóságokkal tartja a kapcsolatot a jövőben. A Technikai Titkárság felügyeli és koordinálja a Nemzetközi Megfigyelő Rendszert illetve a Nemzetközi Adatközpontot. A CTBTO négy módon ellenőrzi, hogy a részes államok betartják-e a kötelezettségeiket: Nemzetközi Megfigyelő Rendszer (International Monitoring System - IMS), konzultációs eljárás, helyszíni ellenőrzések és bizalomépítő intézkedéseket segítségével. A CTBT hatályba lépése jelentené a nemzetközi nukleáris non-proliférációs folyamat következő lépcsőjét.

IV.1. A nukleáris fegyvermentes övezetek és az atomcsend egyezmények viszonya

A nukleáris fegyvermentes övezetek részes államai közül nem mindegyik tagja a Részleges vagy az Átfogó Atomcsend Egyezménynek. Milyen átfedéseket találhatunk az egyezmények részes államai között?

A közép-ázsiai nukleáris fegyvermentes övezet a legszigorúbb övezetek között említhető, itt semmilyen típusú békés vagy katonai nukleáris robbantás vagy kísérlet nem megengedett. A zóna tagjai (Kazahsztán, Kirgizisztán, Tadzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán) nem részes államai vagy aláírói a Részleges Atomcsend Egyezménynek, azonban ez nem probléma, ugyanis a szigorú szemipalatinszki egyezmény gondoskodik a kérdéstről, és nem hagy bizonytalanságot azzal kapcsolatban, hogy milyen típusú vagy szintű nukleáris robbantások megengedettek a területén. Azonban ez az öt állam aláírta és ratifikálta már az Átfogó Atomcsend Egyezményt.⁵² Habár ez az egyezmény még nem lépett hatályba, amint ez megtörténik, a közép-ázsiai nukleáris fegyvermentes övezet államai duplán – a szemipalatinszki egyezmény és az Átfogó Atomcsend Egyezmény által is – garantálni fogják területükön és részes államaik által bármilyen típusú nukleáris robbantás tilalmát. A közép-ázsiai övezet helyzete ezáltal a legegységesebb és világosabb az öt övezet közül.

Hasonló azonban a dél-csendes-óceáni nukleáris fegyvermentes övezet helyzete is: ezen egyezmény sem engedélyezi a békés vagy katonai nukleáris robbantásokat, tehát a részes államok részvétele a Részleges Atomcsend Egyezményben nem bír nagy jelentőséggel. Ezen államok több mint fele nem tagja az PTBT-nek, azonban a rarotongai egyezmény gondoskodik arról, hogy jogi akadályokba ütközzön bármiféle nukleáris robbanószerszert használata az övezet területén. Érdemes azért megemlíteni, hogy az Átfogó Atomcsend Egyezményt a dél-csendes-óceáni nukleáris fegyvermentes övezetben részes államok közül bizonyos államok aláírták és ratifikálták, azonban találhatunk olyan államot is, amely csak aláírta, de nem ratifikálta, vagy olyat, amely alá sem írta azt. Tehát az államok hozzáállása a CTBT-hez igen változatos, ez azonban nem változtat a nukleáris robbantásokra vonatkozó szabályozás helyzetén a térségben.

A maradék három nukleáris fegyvermentes övezet helyzete azonban nem annyira egyértelmű, mint a közép-ázsiai és a dél-csendes-óceáni övezeté. Vizsgáljuk meg először az afrikai övezetet. Az afrikai övezetet létrehozó pelindabai egyezmény viszonylag egyértelműen fejezte ki magát azzal kapcsolatban, mely nukleáris robbantásokhoz kapcsolódó tevékenységek tilosak, és melyek megengedettek a területén. Ilyen szempontból az afrikai övezet területén sem járna komoly következményekkel, amennyiben a részes államai nem csatlakoznának a Részleges vagy az Átfogó Atomcsend Egyezményhez. Ez a helyzet jelenleg, hiszen nem minden afrikai állam ratifikálta az atomcsend egyezményeket. A probléma azonban abban rejlik, hogy az afrikai kontinens egésze nem ratifikálta még a pelindabai

⁵¹ *Comprehensive Test Ban Treaty*, 35 I.L.M. 1439 (1996). II. cikk b pont.

⁵² *Status of Signature and Ratification i.m.*

egyezményt sem, illetve egy afrikai állam alá sem írta azt: Dél-Szudán. Dél-Szudán azonban a Részleges vagy az Átfogó Atomcsend Egyezményt sem írta alá, tehát rá semmilyen megkötés nem vonatkozik a nukleáris tesztrobbantásokkal kapcsolatban. Azon államok, amelyek nem ratifikálták az afrikai egyezményt, és az atomcsend egyezményeket sem, szintén nincsenek megkötve a nukleáris robbantások terén. Aggodalmat ez azonban nem okoz, ugyanis egyetlen államról beszélhetünk Afrikában, amelynek volt valaha esélye nukleáris fegyvert létrehozni, ez pedig a Dél-afrikai Köztársaság. Ez az állam azonban ratifikálta mind a pelindabai egyezményt, mind pedig a Részleges és az Átfogó Atomcsend Egyezményeket, tehát nukleáris fegyverhez jutásának komoly jogi akadályai vannak, illetve ilyen irányú szándékát sem fejezte ki az elmúlt években.

Kicsit több kérdést vet fel a délkelet-ázsiai nukleáris fegyvermentes övezet helyzete, ugyanis ezen övezetben a békés nukleáris robbantások explicit módon nem tilosak a bangkoki egyezmény alapján, annak ellenére, hogy nukleáris fegyvert tesztelni tilos az övezet területén. Hasonlóan megosztott a részes államok viszonya a Részleges Atomcsend Egyezménnyel: öt, az övezetben részes állam nem részese az egyezménynek, míg négy állam igen. Az Átfogó Atomcsend Egyezménnyel hasonló módon nem egységes a részes államok kapcsolata, találunk ugyanis itt is olyan államot, amely nem írta alá a CTBT-t, olyat, amely aláírta, de nem ratifikálta, és olyat is, amely aláírta és ratifikálta is azt. Ez azonban kevésbé lényeges addig, amíg az egyezmény nem lép hatályba. Azon államok tehát, amelyek nem ratifikálták a Részleges Atomcsend Egyezményt, elméletileg véghez vihetnek békés nukleáris tesztrobbantásokat. Amelyek pedig ratifikálták azt, a föld alatt továbbra is végezhetnek békés nukleáris tesztrobbantásokat. Változást az fog hozni a jövőben, ha hatályba lép az Átfogó Atomcsend Egyezmény, és az összes délkelet-ázsiai nukleáris fegyvermentes övezet részes állama aláírja, majd ratifikálja azt.

A legkülönlegesebb helyzete a latin-amerikai és karib-térségi nukleáris fegyvermentes övezetnek van. Az ezen övezetet létrehozó Tlatelolco Egyezmény ugyanis engedélyezi a békés nukleáris tesztrobbantásokat, tehát amennyiben a Részleges Atomcsend Egyezményt ratifikálta bármely részes állama, azon állam továbbra is véghez vihet békés nukleáris robbantást a föld alatt. A térség helyzetét ebben az esetben is az fogja csak megváltoztatni, amikor hatályba lép az Átfogó Atomcsend Egyezmény, és amikor az összes, az övezetben részes állam ratifikálja azt. Jelenleg sem a Részleges, sem az Átfogó Atomcsend Egyezmény esetében nem állíthatjuk, hogy az összes, az övezetben részes állam ratifikálta volna azokat, tehát bizonyos államok számára csupán a föld alatt lehet békés nukleáris robbantásokat végrehajtani, azonban a többi állam a föld alatt, a víz alatt és a levegőben is megteheti ezt. Láthatjuk tehát, hogy a Tlatelolco Egyezmény a legkevésbé bizonyult szigorúnak a többi egyezménnyel szemben, és a legnagyobb mozgásteret engedi részes államainak a nukleáris robbanószerkezetek használatával kapcsolatban.

IV.2. Az Atomsorompó Egyezmény

Nem szabad említés nélkül hagyni az Atomsorompó Egyezményt (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, rövidítve: NPT), amely 1970. március 5-én lépett hatályba, és a nukleáris non-prolifерáció legfontosabb dokumentumának tekinthető a mai napig. Az Egyezmény három fő, erősen összekapcsolódó témakör mentén jött létre, lényegében három pillérre épül: ezek a nukleáris non-prolifерáció, a nukleáris leszerelés, és az atomenergia békés felhasználása. Az Atomsorompó Egyezmény tekinthető a legglobálisabb egyezménynek a non-prolifерáció terén, ugyanis India, Izrael, Pakisztán és Észak-Korea kivételével jelenleg az összes nemzetközileg elismert állam a részes állama, beleértve a nukleáris fegyvermentes övezetek összes részes államát.

Az Atomszorompó Egyezmény II. cikke bír jelentőséggel a nukleáris robbantásokat illetően, ugyanis ez a cikk kimondja, hogy egy nukleáris fegyverrel nem rendelkező állam „sem közvetlenül, sem közvetve senkitől sem fogad el nukleáris fegyvereket vagy egyéb nukleáris robbanószerkezeteket, illetve nem vállalja ilyen fegyverek vagy robbanószerkezetek ellenőrzését; hogy nem állít elő és más módon sem szerez nukleáris fegyvereket vagy egyéb nukleáris robbanószerkezeteket, és hogy nem kér és nem fogad el semmiféle segítséget nukleáris fegyverek vagy más nukleáris robbanószerkezetek előállításához”.⁵³ Ezen megfogalmazás alapján a nukleáris fegyverrel nem rendelkező államok semmilyen típusú nukleáris robbanószerkezetet nem használhatnak vagy tesztelhetnek, akár békés, akár nem békés célokra szánják azokat. Azonban a nukleáris energia békés felhasználása megengedett az összes NPT tag számára, tehát úgy tudna békés nukleáris robbantást végrehajtani egy nukleáris fegyvermentes övezet részes állama, hogy egy nukleáris fegyverrel rendelkező állam közvetítését használja fel ehhez.⁵⁴ Ez a plusz akadály tovább csökkenti annak az esélyét, hogy egy nukleáris fegyverrel nem rendelkező állam nukleáris robbantást hajtson végre, és potenciálisan nukleáris fegyverhez jusson ennek segítségével.

V. Konklúzió

A tanulmány célja volt a nukleáris fegyvermentes övezetek vizsgálata a nukleáris robbantások kérdésének szempontjából. Az ezen övezeteket létrehozó egyezmények több eltérést is mutatnak egymástól, azonban összességében elmondható, hogy amennyiben tartalmaznak tiltásokat a nukleáris robbantásokra vonatkozóan, azok zömében a nukleáris fegyverek tesztelésére vonatkoznak, említés nélkül hagyva a békés kísérleti robbantásokat. Ennek ellenére meg lehet találni a szándékot, amely vezérelte az egyezmények létrehozóit, és ez alapján iránymutatást kapunk arra vonatkozóan, hogy valójában mely övezetekben tilosak, és mely övezetekben engedélyezettek a békés nukleáris robbantások, ehhez azonban az egyezmények elemzésére van szükség. Több esetben nem a nukleáris robbantásokra vonatkozó cikk, hanem a nukleáris eszközök definíciója adta meg a kulcsot ahhoz, hogy megállapíthassuk, mely tevékenységek tilosak ezen övezetekben. A konkrét tilalmak részletes jellemzésére mindenképpen szükség lenne, ugyanis egy békés nukleáris robbantáshoz használt robbanószerkezet lényegében megkülönböztethetetlen egy nukleáris fegyverben használttól.

További problémákat okoz, hogy a nemzetközi nukleáris non-prolifерációs rendszerben található kezdeményezések több esetben átfedést mutatnak a nukleáris fegyvermentes övezetekre vonatkozó rendelkezésekkel. Ez a rendszert nehezen átláthatóvá és bonyolulttá teszi, emiatt mindenképpen egyszerűsítésre és egységesítésre lenne szükség.

A fő probléma tehát az átláthatóság hiánya. Elsősorban a nukleáris fegyvermentes övezeteket létrehozó egyezmények szövegeit kellene kiegészíteni és tisztázni, és minden esetben belefoglalni a nukleáris kísérleti robbantások és a békés nukleáris robbantások abszolút tilalmát ezekbe, tehát a kérdés összes vetületeire vonatkozó tilalomra lenne szükség. Ez segítene hozzá ahhoz, hogy a nukleáris fegyverrel nem rendelkező államok semmiképpen ne tudjanak visszaélni a számukra biztosított jogokkal, és ne tudjanak békés nukleáris robbantások segítségével nukleáris fegyverhez jutni, tehát megszüntetné a kikaput, amelynek segítségével akár a nemzetközi kötelezettségeivel összhangban is tud egy állam nukleáris fejlesztéseket folytatni.

⁵³ *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons* (New York, 1968) 729 U.N.T.S. 161. II. cikk.

⁵⁴ Lamm Vanda: *A regionális nukleáris fegyvermentes övezetekkel kapcsolatos néhány nemzetközi jogi kérdés*, p. 411. In: *Állam- és Jogtudomány*, 1973, 16. évf. 3. szám, pp. 392-420.